

Сойко І. М., к.пед.н., доцент, Лукасевич Ю. І., ст. магістратури педагогічного факультету (Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ВИКОРИСТАННЯ ЗВИЧАЇВ ТА ТРАДИЦІЙ, НАВЕДЕНИХ У ТВОРАХ Т. ШЕВЧЕНКА, ДЛЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

***Анотація.** У статті досліджено творчість Шевченка, яка збагачує літературу ідеями народності й демократизму. Показано, що твори Т. Г. Шевченка є неоцінним даром, який давав змогу вселяти у людські серця надію на краще майбутнє, віру у власні сили та підносити почуття національної гідності, гордості за свій край і його славне історичне минуле. Проаналізовано вірші письменника, вивчення яких формує в учнів почуття національної гідності, поваги до сім'ї, народних звичаїв, традицій та образів. Константовано, що формуванню світогляду поета сприяли розповіді діда про різні народні звичаї, прикмети, обряди.*

***Ключові слова:** Тарас Шевченко, національна гідність, народні образи, звичаї, традиції.*

***Аннотация.** В статье исследовано творчество Шевченко, которое обогащает литературу идеями народности и демократизма. Т. Г. Шевченко – неоцененный дар, который разрешал вносить в человеческие сердца надежду на лучшее будущее, веру в собственные силы и поднимал чувство национального достоинства, гордости за свой край и его славное историческое прошлое. Проведен анализ стихов писателя, изучение которых формирует у учеников чувство национального достоинства, уважения к семье, народным обычаям, традициям и образам. Формированию мировоззрения поэта способствовали рассказы деда о разных народных обычаях, приметах, обрядах.*

***Ключевые слова:** Тарас Шевченко, национальное достоинство, народные образы, обычаи, традиции.*

***Annotation.** The article studies Shevchenko's creativity that enriches the literature with ideas of nationality and democracy. It is shown that the works of Taras Shevchenko is an invaluable gift that brought in human hearts the hope for a better future, faith in their own strength and elevated sense of national dignity and pride for their country and its glorious history. The analysis of writer's poetry, which forms the students' sense of national dignity and respect for the family, folk customs, traditions and images is done. It is revealed that*

formation of poet's world outlook contributed his grandfather's stories about various folk customs, omens, rituals.

Keywords: *Taras Shevchenko, national dignity, folk images, customs, traditions.*

Важко переоцінити значення багатогранної творчості Тараса Шевченка для розвитку вітчизняної дитячої літератури. Власне, до Кобзаря ця галузь мистецтва слова ще перебувала у стадії зародження й формування, і саме унікальна спадщина поета сприяла утвердженню красного письменства для найменших. Тараса Григоровича справедливо вважають «основоположником не тільки «дорослої» нової української літератури, а й літератури для дітей».

Його творчість (поезії про дітей, матерів, пейзажна лірика) збагатила літературу для дітей ідеями народності й демократизму, досконалими художніми формами. Немає жодних сумнівів у тому, що вивчення геніального Шевченкового доробку може стати серйозним засобом формування світогляду учнів сучасної початкової школи, їх патріотичного, естетичного, нарешті, морального становлення. Таким чином, малята з юних літ долучаються до безсмертного поетичного слова.

Ім'я Тараса Шевченка є священним для всього українського народу. Його творчий геній розірвав пітьму бездержав'я і кріпосництва, національного і соціального гноблення, духовного занепаду і безпам'ятства, яскравим полум'ям розлився по всій Україні і запалив у душах людей прагнення боротьби за волю і кращу долю. Кожний народ, кожна нація має свої індивідуальні надбання, свою гордість. Найбільший скарб українського народу – це його талановиті люди. Незважаючи на важкі суспільно-політичні умови життя, тисячолітнє гноблення нашої землі, вона подарувала людству чимало геніїв.

Т. Г. Шевченко – саме такий неоцінений дар, який вносив у людські серця надію на краще майбутнє, віру в свої власні сили та підносив почуття національної гідності, гордості за свій край і його славне історичне минуле [1].

Незважаючи на те, що художні твори автора «Заповіту» ввійшли до золотого фонду дитячої літератури, вони нечасто стають предметом аналізу науковців. Як правило, виникає інтерес до Кобзаревих текстів, котрі вивчають у середніх і старших класах, а от публікації, зорієнтовані на потреби початкової школи, з'являються спорадично. Так, окремі поезії Тараса Шевченка для дітей досліджували П. Волинський, Л. Кіліченко, А. Мовчун, В. Кизилова, В. Сироженко.

Метою нашої статті є аналіз віршів письменника, вивчення яких формує в учнів почуття національної гідності, поваги до сім'ї, народних звичаїв, традицій та образів.

Завдяки творчості та на особистому життєвому прикладі Великого Кобзаря виховалися десятки поколінь українців. Саме він плекає національний ідеал, виховує патріотично налаштовану молодь.

Становлення патріота-громадянина, за Т. Шевченком, розпочинається з повноцінної сім'ї, де доброзичливі батьки, трудолюбиві діти і невичерпна мудрість дідуся і бабусі. Саме в такому чистому осередку проходить формування поведінки, моралі та історичної правди кожної людини.

Тарас Григорович Шевченко – родинний письменник. Якщо запитати кожного з нас, коли Кобзар увійшов у нашу свідомість, то відповідь буде одна: з дитячих літ [2].

Тому так переконливо про сім'ю звучить Кобзареве: «А батько, мати турбувались...»; «Я не одна, – єсть у мене батько і мати...». Через батька, неньку, дідуся, за Шевченком, відбувається пізнання, утвердження нашого рідного, нашого козацького краю («Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки, одна, як та пташка, в далекім краю»). Т. Шевченко громадянському ставить питання про важливість знання свого родоводу, успадкування його традицій, щоб подвижницьким життям і творчістю стверджувати свій рідний народ як рівного серед рівних у світовому співтоваристві («Все розберіть та спитайте тойді себе: що ми?... Чий сини? Яких батьків? Ким, за що закуті?»); «Не одцуравсь того слова, що мати співала, як малого повивала»).

Утвердження сім'ї, родини, краю, України як рівнозначних цінностей найефективніше передає поет рідною мовою. Кожне його слово насичене живописними барвами звуків, тембрів, темпоритмів, мелодійності («По цій мові бувайте здорові, спасибі за пам'ять і ласкаве слово», «Мій Боже милий, даруй словам святу силу, Людське серце пробивать, Людській сльози проливать...», «Слова та голос – більш нічого. А серце б'ється, ожива, як їх почує...») [3].

На глибоке переконання Т. Г. Шевченка, мова – найважливіша ознака української нації. Вона має спиратися на живі розмовні традиції, на традиції, спроможні піднести її до найвеличніших мов світу. Кобзар постійно вимагав, аби мова була глаголом народу, історії та істини.

Шевченківське бачення розвитку української мови викликає жадобу знань, пошуку першопочатків історії, етап за етапом якої проходило формування й національної культури.

Тільки геній Т. Шевченка сягав найтонших, найпотаємніших струн душі і через найболючіші, найвразливіші дотики пісенних звуків зміг скріпити святиню нашої творчості, її майбуття і славу. Тільки проникнення у жанрове багатство фольклору, яке супроводжує людину від колісанки до історичної пісні, від весільних імпровізаційних переспівок до дум, від голосінь і заклинань до легенд і переказів, почутих Кобзарем, власноручно записаних і

перелитих у поетику ніжної і грізної поезії, звеличує самотність України. Який же високий патріотизм, шанобливість до духовних скарбів!

Етнографічна точність в описі елементів обрядовості є характерною для творчості Т. Г. Шевченка. Формуванню його світогляду сприяли розповіді діда про різні народні звичаї, прикмети, обряди, у дитинстві він був учасником святково-обрядових дійств, захоплювався народними піснями, думами, легендами. Пізніше під час подорожей збирав фольклор та етнографічні матеріали, робив зарисовки. Крім цього, Т. Шевченко вивчав літописи, історичні та архівні матеріали, етнографічні відомості та записи фольклористів.

Проаналізувавши поетичну, прозову, художню та епістолярну спадщину, розглянемо питання символіки народних свят та обрядів у творах Т. Г. Шевченка. Символи подано у контексті обрядової культури українського народу. Через них Т. Г. Шевченко передав духовну сутність, психологію, ментальність своєї нації.

Слід зауважити, що час дії у творах Т. Шевченка завжди означений святом з річного народного календаря: «Намистечко, як зроблю, тоді к великодню куплю».

Одним із головних символів української звичаєвості є обрядовий хліб. Він фігурує у різдвяних, великодніх, жнивних святах. Мальовничо описав Т. Шевченко закінчення жнив, коли з поля поверталися молоді жниці, «каждая для себя и для освящения в церкви, сплела венки из колосьев пшеницы, жита и васильков и, увенчавшись венком, возвращались с песнями ввечеру в село». Символ хліба подавав Т. Г. Шевченко й у весільній звичаєвості. Найбільш повно описав письменник сватання у п'єсі «Назар Стодоля». Хома, звертаючись до доньки, каже: «Так ось же що ми зробимо: хліб святий приймаємо, або ж «...гостям піднеси хліба-солі, проси з привітом і ласкою». У «Наймичці» після сватання «вернулися люде з рушниками, з святим хлібом обмінним». Це означало, що молода згідна на весілля. Але коли дівчина відмовляла парубкові, то, за народним звичаєм, вона вручала йому гарбуз як символ незгоди на одруження. Про цей звичай знав і Т. Г. Шевченко. У листі до М. Максимович, від 10 травня 1859 року, в справі одруження він пише: «А тим часом одній найкращій скажіть тихенько, щоб рушники дбала та щоб на своєму городі гарбузів не саджала... Де набачите, що гарбузи посаджені, то так з корнем і виривайте».

У творчості Шевченка найбільш уживаним символом долі, шлюбу є рушник. Він виступає і як обрядово-етнографічна деталь. З ним пов'язані весільні, родильні, поховальні обряди. Цей символ використано у творах «Сова», «Невольник», «Ой стрічечка до стрічечки», «Великий льох» та ін.

Обрядовий символ – це і вишивана хустка. Цей образ покладено Тарасом Григоровичем в основу поезії «Хустина». В Україні був звичай,

коли наречена випроводжала свого судженого в далеку дорогу, то «дарувала шиту шовками хустину». Народнопоетичний символ хустини в контексті поезії асоціюється і з щастям, і з славою, і з смертю. Козак загинув – його побратими вели вороного коня, а на ньому – «сіделечко хустиною вкрите». Цей мотив звучить у поемі «Причинна».

Творча уява Кобзаря живилась народними образами. У своїй творчості він часто згадує великодні свята – «І світ божий, як Великдень». Символи цього свята подано у вірші «На Великдень, на соломі». У ньому змальовано побутову сценку з життя селянських дітей: «Діти грались собі крашанками». Красу, багатозначність великодніх символів поет представляє на контрасті нелегкої долі дітей-сиріт.

Поетичний задум Т. Шевченка виростав із народної творчості, з фольклору. Широко представлено ним рослинну символіку. Це, наприклад, червона калина у творах «Думка», «Катерина», «На вічну пам'ять Котляревському».

У вірші «Тече вода з-під явора...» описано не тільки чарівний куточок України (червона калина пишається, явір молодіє, а в річці хлюпочуться качаточка), а й зображено на тлі чарівної природи людей – родину, в якій батько, мати і дівчина на порі. Настрій добрий, тут панує злагода: дівчина бере воду, співає, батьки радяться, «кого б то їм Своїм зятем звати?».

Цей твір – ніби маленька казка, пейзаж просто-таки відчуваєш фізично: бачиш і чуєш. Бачиш явір, калину, качину сім'ю, чуєш дзюрчання потоку, плескіт качок, що ловлять ряску поміж осокою. Ніби в казці, качечка «розмовляє з дітками своїми».

І хіба можна не любити рідну природу, прочитавши цей твір? Поет – мудрий вихователь: через замилювання природою виховує в дітей патріотичні почуття [4].

У зворушливому вірші «Садок вишневий коло хати...» зображено життя українського села на тлі чарівної природи. П. Волинський наголошував на ідилічності представленої в поезії картини, котра «подана в традиціях родинно-побутової ідилії, що орієнтується на реальне життя селянина-хлібороба, але зображає його однобоко, лише в буденних побутових виявах, більшою чи меншою мірою ідеалізовано» [4].

П'ятнадцятьма рядками вірша передано образ України: садок вишневий, хрущі над вишнями, дівчата, які повертаються додому стомлені, але з піснею, селянська родина вечеряє коло хати... Щось величне і вічне відчуваєш у цьому вірші Т. Шевченка, який пронизаний ідеєю добра. В простому житті селянської родини поет побачив багато красивого і благородного: матері ждуть дітей з поля, дочка подає вечерю, мати навчає дочку, кладе малих дітей спати.

Глибока людяність і сердечність відчувається у всьому, краса взаємин і естетика світу, в якому перебуває українська родина. А душа поета? Вона

– у словах «зіронька», «соловейко», «маленькі діточки». Відчуваєте, скільки ідилії?

Рідкісним є опис Т. Г. Шевченком ритуалу закінчення навчання, який пов'язаний з обрядовою їжею – кашею і биттям посуду, що символізувало побажання дітям успіхів у навчанні («Наймичка»).

У творах Т. Г. Шевченка використано споконвічні християнські духовні цінності і традиції – моральну основу української етнопедагогічної думки і практики в її історичному контексті. Невичерпні духовні етичні цінності, загальнолюдська мораль та шевченківська мудрість, як і мудрість українського народу, не просто лунають, а кричать, бо вони видобуті з глибин широкого серця поетового.

Багатство душі, силу волі, відданість у кохання, вірність материнської любові знаходимо і в крилатих висловах, і у героїв Шевченкових творів. Рідна, убога Україна поета – велика й різнолика родина, що живе на своїм полі, у своїй хаті. Образ хати в нього – це символ захищеності, спільності і окремишності, те, що надає людині певності, гордості, твердості, господарності, позбавляє рабства, меншовартості, залежності від когось і чогось.

Отже, з проведеного дослідження можна зробити висновок, що поезія Т. Шевченка – то чарівна музика природи, спізнавши яку не можна не помічати, не любити, не оберігати красу і багатство рідної землі.

Тарас Шевченко й зараз звертається до нас, кличе прилучитися до духовності, очищати невмирущою спадщиною й у буденних, так і у святкових звичаях, традиціях. Він по-батьківському, по-громадянському спонукає нас і чужому научатись, але, найперше, і свого, рідного, не цуратись. Мусимо разом з ним боротися проти нівелювання культурного й національного. По-шевченківському зобов'язані плекати українську мову, пісню, творити історію не руками безбатченків, манкрутів, яничарів. Тож у нинішню весну освятімося словом Правди, духом Волі світоча Т. Шевченка, щоб кожен з нас на своєму місці, з вірою у майбутнє творив соборну і демократичну Україну. Ту Україну, про яку так мріяв і яку виборював геній людства і наш Кобзар.

1. Мовчун А. Грані таланту великого Кобзаря / А. Мовчун // Початкова школа. – 2008. – № 3. – С. 1–7. 2. Олійник Б. Він говорив устами народу / Б. Олійник // Початкова школа. – 2004. – № 3. – С. 1. 3. Мовчун А. Тарас Григорович Шевченко і його твори в початковій школі / А. Мовчун // Початкова школа. – 1999. – № 3. – С. 6–14. 4. Тарас Шевченко і сучасність : збірник матеріалів і тез Міжнародної науково-теоретичної конференції (21 травня 1996 року). – Рівне, 1996. – 248 с.

Рецензент: д.пед.н., професор Коваль Г. П.